

De katholieke Vlaamse beweging en de collaboratie

ADRIAAN VERHULST

Met de verschijning van zijn jongste boek, *Honderdjaar Vlaamse beweging. Geschiedenis van het Davidsfonds*, TR voltooit Lode Wils van de Katholieke universiteit van Leuven, de trilogie waarvan hij in 1977 het eerste deel en in 1985 het tweede deel publiceerde. Ook dit derde en laatste deel beantwoordt aan doel en methode aangeduid in het Woord Vooraf tot het eerste deel: een geschiedenis van de Vlaamse beweging van de vroege negentiende eeuw tot vandaag, gesteund op rechtstreeks bronnenonderzoek, in tegenstelling tot het eveneens volledige overzicht van deze geschiedenis (tot 1940) door A. W. Willemsen, in 1974 en 1975 in delen IV en V van *Twintig eeuwen Vlaanderen* gepubliceerd, doch grotendeels — behalve wat de geschiedenis van het Vlaamsnationalisme betreft — op basis van de voorhanden literatuur. Door voor het rechtstreeks bronnenonderzoek hoofdzakelijk beroep te doen, behalve op vroegere eigen studies, op het archief van de katholieke Vlaamsgezinde vereniging het Davidsfonds¹, evenals op archieven van het aartsbisdom, van katholieke politieke en sociale organisaties en van een aantal katholieke prominenten, verwezenlijkte Wils meteen zijn tweede doelstelling, met name tegelijk de geschiedenis te schrijven van het Davidsfonds.

Deze werkwijze had tot resultaat dat in zijn geschiedenis van de Vlaamse beweging vooral het aandeel van de katholieken wordt belicht, hetgeen zeker evenzeer een — overigens minder expliciet verwoorde — doelstelling van de auteur is geweest.

In het Woord Vooraf tot het eerste deel had Wils immers erop gewezen dat er voor de geschiedenis van de Vlaamse beweging tot 1908 slechts één op eigen bronnenonderzoek gesteund overzicht bestond, namelijk *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche beweging* van Paul Fredericq uit 1906-1909, waarop onder meer Willemsen en Elias zich vooral hadden gebaseerd, maar dat een sterke liberale en antiklerikale inslag vertoonde.

Voortaan moeten we dus, voor een geschiedenis van de Vlaamse beweging, over het gehele verloop van haar bestaan en tot heden toe, gesteund op direct en eigen bronnenonderzoek, beroep doen op een werk van zeer uitgesproken katholieke signatuur. Ondanks de daaruit voortspruitende onvermijdelijke eenzijdigheid van benadering, belichting en fundering van het onderwerp, moet erkend worden dat Wils, binnen de limieten die hij zichzelf oplegde, verbazend objectief kan zijn en steeds een ondubbelzinnig en persoonlijk oordeel uitspreekt, hetgeen zijn werk aantrekkelijk maakt en waardoor het het tegendeel is van een saai partijdig produkt. Dit was reeds zo in deel I, waarin Wils weliswaar het kwantitatieve aandeel van de katholieken in de negentiende-eeuwse Vlaamse ontvoogdingsstrijd dik in de verf zette, maar toch zo eerlijk was de intellectuele en culturele superioriteit van de vrijzinnige Vlaamsgezinden, vooral verzameld in het Willemsfonds, te erkennen.

Overigens loopt doorheen de drie delen, respectievelijk gewijd aan de periode tot 1914, aan de oorlog 1914-1918 en het Interbellum tot 1936 en aan de periode 1936-1947, éénzelfde rode draad die, bij wijze van spreken, steeds dikker is geworden: het kwantitatieve aandeel van de rooms-katholieken in de Vlaamse beweging is mettertijd steeds groter geworden; hun aandeel

1 Het Davidsfonds, genoemd naar de taalgeleerde kannunik J. B. David (1801-1866), vriend van J. F. Willems (de 'vader van de Vlaamse beweging') en samen met hem één van de eerste leiders van de Vlaamse beweging, werd in 1875 te Leuven gesticht als katholieke tegenhanger van het liberale Willemsfonds, op initiatief van de gewezen Willemsfondser Frans de Potter (1834-1904). Naar het voorbeeld van het Willemsfonds deed het Davidsfonds aan volksoepvoeding in Vlaamsgezinde geest door het inrichten van voordrachten, van bibliotheken, evenals door middel van publikaties in het Nederlands.

werd tijdens het Interbellum ook kwalitatief steeds belangrijker, tot zij, zo blijkt thans uit deel III, aan de vooravond van wereldoorlog II, de Vlaamse beweging bijna volledig hadden ingepalmd door onder meer met de Vlaams-nationalisten een rechtse concentratie na te streven, die in het Davidsfonds concrete ideologische gestalte kreeg en die een groot deel van de rooms-katholieke Vlaamsgezinden regelrecht naar de collaboratie met de bezetter heeft gevoerd. De repressie die hierop na de bevrijding is gevolgd had volgens Wils dan ook overwegend een anti-katholiek karakter. Dit laatste is in de ogen van de auteur geen verwijt, maar de harde consequentie van de verkeerde weg die de meeste rooms-katholieke Vlaamsgezinden en zelfs het Davidsfonds, onmiddellijk vóór en tijdens de tweede wereldoorlog een tijdlang of zelfs tot het bittere einde, hebben gevolgd. Geen wonder dat het derde deel van Wils' trilogie al kort na zijn publikatie juist van rooms-katholieke en Vlaamsnationale zijde scherpe kritiek te verduren kreeg onder andere van Frans van der Elst in het Vlaamsnationale weekblad *Wij* van 1 december 1989 en van Manu Ruys in de katholieke krant *De Standaard* van 23-25 december 1989. Over de zeer bewogen periode vóór, tijdens en onmiddellijk na de tweede wereldoorlog, schijnt een objectief historisch oordeel inderdaad vooralsnog niet mogelijk te zijn.

Zoals in de vorige delen wordt ook in deel III de aandacht toegespitst op de katholieke vleugel in de Vlaamse beweging, waarvan de verschillende strekkingen—in hoofdzaak de staatskatholieke-Belgicistische enerzijds en de Vlaamsnationale anti-Belgische anderzijds — elkaar op niet-partijpolitiek vlak ontmoeten in het Davidsfonds. Vanuit de niet altijd even toegankelijke archieven van deze vereniging, die door haar zojuist omschreven samenstelling en positie de weerslag onderging en de spiegel vormt van de evolutie in deze strekkingen, schreef Wils een boeiend, concreet, direct op de bronnen steunend verhaal, dat in menig opzicht waarlijk onthullend is, soms zelfs onthutsend en ontluisterend. Zowel de auteur als de uitgever, het Davidsfonds zelf, verdienen waardering om de moed en de onafhankelijkheid waarvan dit boek en zijn publikatie getuigen. De zeer persoonlijke opvattingen van Wils over verleden en heden van de Vlaamse beweging, die men zou kunnen kenschetsen als non-conformistisch, Belgicistisch en democratisch, maar tegelijk uitgesproken katholiek en Vlaamsgezind, klinken in dit werk, zoals in de meeste vroegere geschriften van hem, sterk door. Daardoor heeft het in veel opzichten een subjectief karakter, dat vooral in de interpretatie en de verwoording, soms de feiten geweld aandoet, maar waarin doorgaans deze met veel bronnenmateriaal worden ondersteund. Omwille van de grote omvang en de originaliteit van het hier bijeengebrachte bronnenmateriaal moet de nieuwste publikatie van Wils, zoals ook al zijn voorgaande werken, dan ook ernstig worden genomen. Mede wegens de competentie van de auteur, zijn kennis van de Vlaamse beweging en haar geschiedenis, evenals zijn zeer persoonlijke en vaak aanvechtbare interpretatie hiervan, is het een belangrijk boek.

Het is dit tenslotte ook vanwege de grote bijdrage die het levert tot de kennis van de geschiedenis van de Vlaamse beweging tijdens de moeilijke jaren die voor haar verdere toekomst zo belangrijk zijn geweest. Deze bijdrage kan in een drietal punten worden omschreven.

1 Hoewel ten dele steunend op enkele recente historische werken over het politieke katholicisme tussen de twee wereldoorlogen (vooral E. Gerard, *De Katholieke Partij in crisis (1918-1940)* (Leuven, 1985) en G. van Haver, *Onmacht der verdeelden. Katholieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme 1929-1940* (Berchem, 1983), wordt in de eerste twee hoofdstukken met veelvuldig beroep op gegevens uit het archief van Frans van Cauwelaert, een indringend beeld geschetst van de verrechtiging van de Vlaamse beweging, gedomineerd door de katholieken, tijdens de jaren voor de tweede wereldoorlog. Deze evolutie heeft geleid tot de gelijkstelling, in de ogen van velen, zowel voorstanders als tegenstanders, van Vlaamse beweging =

katholiek = rechts. Zij vond haar politieke uitdrukking in diverse concentratiepogingen van de katholieke Vlaamse Volkspartij, VNV en Rex. In het derde hoofdstuk wordt aan de hand van origineel archiefmateriaal de weerslag en weerspiegeling van deze evolutie geschetst in het hoofdbestuur en de afdelingen van het Davidsfonds, waar, met de woorden van Wils, 'de concentratie aan de basis' plaats greep.

2 In het licht van deze vooroorlogse evolutie wekt het geen verwondering, in de hoofdstukken 4 en 5 die de kern vormen van het boek, het Davidsfonds, vooral zijn secretaris Amter en verschillende geledingen of vooraanstaanden in of buiten het hoofdbestuur, in 1940 recht op collaboratie met de bezetter te zien afstevenden, in 1941 er rkelings aan voorbij te scheren, om in de volgende bezettingsjaren, 'temporiserend' (zoals het motto van Amter luidde), temidden van grote verwarring, er zich geleidelijk uit los te maken. Zonder dat het Davidsfonds actief bij de culturele collaboratie is betrokken geweest, is zijn archief en zijn vooral de aantekeningen van Amter, een bevoorrechte uitkijkpost op deze vorm van collaboratie, waarvan Wils als eerste, in al haar gecompliceerdheid, de stevige lijnen schetst. De 'culturele concentratie' en 'ordering' die door de bezetter en zijn politieke handlangers in Vlaanderen werd nagestreefd, plaatste immers het Davidsfonds, als grootste culturele vereniging, voor de keuze: van deze concentratie, hoofdzakelijk vanuit VNV-kringen bevorderd, de spil te zijn of erbuiten te blijven. Dit laatste is de uiteindelijke beslissing geweest (14 januari 1941), niet van Amter ditmaal, maar van het hoofdbestuur onder leiding van de voorzitter, kanunnik Janssen. Hoofdmotief daarbij was niet enige vorm van verzet tegen de bezetter vanuit een overigens onbestaande anti-fascistische of democratische reflex², maar de vrees voor laïcisering, voor verlies van de eigen katholieke identiteit. Deze vrees heeft trouwens niet alleen het Davidsfonds, maar de hele katholieke zuil in België voor definitieve collaboratie behoed³!

3 In het zesde en laatste hoofdstuk, waarin de laatste bezettingsmaanden, de bevrijding en de eerste naoorlogse jaren worden behandeld, vormt de repressie het hoofdthema. Wils ontwikkelt hierin, met overtuigende nieuwe gegevens, de stelling — toen alleen door niet-katholieken gepropageerd — dat de katholieken en met name de Christelijke Volkspartij en de geestelijkheid, de collaborateurs in bescherming hebben genomen. Door van hen via een handige beeldvorming 'idealistische Vlaamsgezinden' te maken, hebben de katholieken, aldus Wils, de collaboratie echter moreel gerehabiliteerd. Het kwalijkste gevolg hiervan is volgens hem geweest dat het neo-Belgicisme, waartoe sommige collaborateurs — zoals Elias, Daels, Callewaert — zich intern reeds in 1943 hadden bekeerd en waartoe na de bevrijding de meeste vroegere Vlaams-nationalisten bereid waren, in de kiem werd gesmoord. Eén ogenblik nog — in 1947 — had het er nochtans naar uitgezien dat dank zij enkele 'gematigden' in het Davidsfonds (vooral de gebroeders Clottens) en dankzij het onbesproken verleden van de vrijzinnige Vlaamsgezinden

2 Tijdens de jaren die aan de tweede wereldoorlog voorafgingen en tijdens de welke zowel door niet-katholieke culturele verenigingen en drukingsgroepen als door katholieke, hoofdzakelijk arbeidersverenigingen (Algemeen Christelijk Werkersverbond-ACW, zie Wils, 75-76) werd gewaarschuwd tegen fascisme, corporatisme, autoritarisme en totalitarisme, was vanuit het Davidsfonds geen enkel geluid in die zin te horen, integendeel (zie Wils, 101-108).

3 Wils, 179, onder meer: 'Het Davidsfonds is gered [van de collaboratie, A. V.] door zijn katholiciteit'. De bezorgdheid om het behoud van de katholieke identiteit is ook de voornaamste drijfveer geweest van de bisschoppelijke hiërarchie en vooral van de aartsbisschop kardinaal Van Roey, in hun afwijzende houding tegenover de collaboratie, hetgeen onder meer op het gebied van de jeugdbeweging zeer duidelijk is geweest (Vgl. W. C. Meyers, 'Het VVKS en de poging tot eenmaking van de jeugdbeweging in Vlaanderen tijdens de bezetting, 1940-1944', in: Y. J. D. Peeters, ed., *Over volksopvoeding en staatsvorming. Opstellen aangeboden aan dr. M. van Haegendoren* (Antwerpen, 1983) 78-94).

uit het Willemsfonds en het toen pas opgerichte Vermeylenfonds, een algemeen-Vlaamse samenwerking, geconcretiseerd in het Algemeen Vlaams Comité, op Belgische, dat is niet-federalistische of niet-nationalistische grondslag, opnieuw mogelijk zou zijn. Volgens Wils heeft de aan katholieke zijde ontwikkelde beeldvorming rond collaboratie en repressie, waardoor het Vlaamsnationalisme nieuwe kansen kreeg, dit voor altijd verhinderd.

De collaboratie, meer bepaald de culturele collaboratie van een kwalitatief niet onbelangrijk deel van de katholieke intelligentsia in Vlaanderen — waaronder vooraanstaande schrijvers zoals Felix Timmermans, Ernest Claes, Filip de Pillecijn en talrijke auteurs en dichters van kleiner formaat, of vooraanstaande geestelijke leiders zoals Frans Daels of pater Jules Callewaert OP—vormt dus samen met het onderzoek naar de vóórgeschiedenis ervan tijdens de jaren dertig, die er grotendeels ook de verklaring voor levert, ons inziens het belangrijkste en meest originele deel van deel III van Wils' trilogie.

Wetenschappelijke studies over de collaboratie in België zijn immers tot op heden bedroevend zeldzaam en dan nog beperkt in hun opzet. Daarentegen mag België zich wel verheugen in de langste tv-serie ter wereld over dit onderwerp, maar ook het hierin bijeengebrachte waardevolle en minder waardevolle materiaal werd nog niet wetenschappelijk verwerkt. Het bijzondere en originele van Wils' studie is dat hij de collaboratie en met name haar uitdrukking op cultureel gebied, met kennis van zaken en daarom zo trefzeker in verband kan brengen met de vooroorlogse ontwikkeling van de Vlaamse beweging. Ondanks het politieke Vlaamsnationalisme van de jaren dertig en zijn verstrengeling met een deel van de katholieke partij in Vlaanderen, was de Vlaamse beweging immers toch in de eerste plaats een culturele beweging en hadden haar leiders, door gebrek aan ervaring, van politiek, weinig verstand. Daardoor verschaft de geschiedenis en de voorgeschiedenis van de culturele collaboratie ons inziens de sleutel tot de verklaring van heel veel andere aspecten van de collaboratie, die in het boek van Wils uiteraard slechts zijdelings worden aangeraakt, onder meer van het politieke aspect. We denken onder meer aan de concurrentie tussen het VNV en de De Vlag-Algemene SS, die voor een goed stuk van daaruit kan worden begrepen en overigens in Wils' werk, zij het belicht vanuit de katholieke hoek van het Davidsfonds, enigszins aan bod komt.

Afgezien van de kritiek en de controverse die bepaalde stellingen van Wils, juist aan katholieke kant, zullen uitlokken, zijn er natuurlijk andere punten waarop hij, met name van niet-katholieke zijde, kritiek mag verwachten. Dit geldt vooral voor de gevolgtrekkingen van Wils in dit jongste boek uit twee grote vooropstellingen die de meeste van zijn vroegere geschriften beheersen.

De eerste vooropstelling is de nauwe, in Wils' visie bijna natuurlijke binding, van in de negentiende eeuw, tussen Vlaamse beweging en katholicisme, waardoor hij voortdurend, ook thans weer in zijn jongste boek (17-18), het aandeel van de vrijzinnigen in de Vlaamse beweging minimaliseert. Ofwel verzwijgt hij dit aandeel (bijvoorbeeld de rol van de vrijzinnigen zoals Mac Leod, Max Rooses, Lod de Raet en anderen in de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit vóór 1914), ofwel hij spreekt er smalend en kleinerend over, zoals betreffende Huysmans, Vermeylen, Vos en anderen (16-19). Anderzijds verzwijgt hij de negatieve houding van onder andere kardinaal Mercier tegenover de Vlaamse beweging en gaat hij zelfs zover de trage vernederlandsing van de (staats-)universiteit van Gent, 'waartegen de hele antikerikale opinie gekant was' (!) (21), te plaatsen tegenover de snellere vernederlandsing (in feite slechts een verdubbeling!) van een vrije bisschoppelijke universiteit zoals Leuven.

Indien, zoals Wils met grove overdrijving stelt, de Vlaamse beweging afwijzend bleef staan tegenover het vrijzinnige volksdeel (19), dan geldt dit hoogstens — en dan nog met opvallende uitzonderingen: bijvoorbeeld vrijzinnige solidariteit in de strijd voor de taalwet in gerechts-

zaken (1935), in de amnestiekwestie (1937), in de zaak dr. Martens (1939) en andere — voor de late jaren dertig, omdat, zoals Wils zelf terloops opmerkt (46), de opkomende Vlaamse katholieke burgerij (die bovendien naar uiterst rechts evolueerde), de pretentie had alléén Vlaanderen te vertegenwoordigen.

Wils' tweede vooropstelling uit zijn vroeger werk, die ook in zijn jongste boek blijft doorwerken, is zijn beeld van het activisme uit de eerste wereldoorlog als een door rechtse Duitse kringen geïnspireerd en door Noord-Nederlandse fascistten nà de eerste wereldoorlog geëxploiteerd verschijnsel. Hoeft het nog herhaald dat de Noordnederlander Geyl, die Wils in dit verband wel niet als zodanig kwalificeert, maar er toch voortdurend mee associeert, een vrijzinnig democraat was? En waarom verzwijgt of verduistert Wils de democratische, liberale of sociaal-voortuitstrevende en alleszins vrijzinnige overtuiging van de meeste vooraanstaande activisten, die zich na de eerste wereldoorlog rond het Vlaamse Front te Antwerpen en te Gent en rond het dagblad *De Schelde* (tot de afkoop ervan door Noordnederlandse fascistten in 1927) tegen verrechtsing van het Vlaamsnationalisme hebben verzet en bij de oprichting van het VNV in 1933 of bij de rechtse concentratie in 1936/1937 het Vlaamsnationalisme de rug hebben toegekeerd?

Het wordt tijd dat, ondanks aanzetten in die richting van Picard, Willemsen, Kuypers, Oukhow en anderen, de geschiedenis van de vrijzinnigen in de Vlaamse beweging, destijds door Fredericq (1906-1909) enigszins overdreven en door M. Basse (1930-1933) in zijn anti-activistische gemoedsgesteldheid misschien onderbelicht, even grondig zou worden bestudeerd als de nu voltooide trilogie van Wils over de geschiedenis van het Davidsfonds dit voor de katholieken heeft gedaan. Het archief van het Willemsfonds, thans bewaard in het Liberaal archief te Gent, biedt hiervoor rijke mogelijkheden, die tot nu toe onvoldoende werden geëxploiteerd.

De nationale bewegingen in Vlaanderen en bij de andere kleine Europese volkeren

LODE WILS

Er ligt een duidelijk parallelisme in het oordeel van mijn collega's Verhulst en Witte over mijn boek. Behalve op bepaalde verdiensten, wijzen ze op lacunes en fouten, die uiteindelijk teruggaan op één hoofdgebrek. Witte noemt mij 'meermaals verstrikt in vooroordelen', Verhulst betreurt de 'voorstelling' van een 'nauwe, in Wils' visie bijna natuurlijke binding, van in de negentiende eeuw, tussen Vlaamse beweging en katholicisme, waardoor hij voortdurend ... het aandeel van de vrijzinnigen in de Vlaamse beweging minimaliseert'.

De hoofdvraag is dus: steunt mijn stelling dat de Vlaamse beweging in grote hoofdzaak door de katholieke opinie werd gedragen, op vooroordelen en houdt ze inderdaad een 'grote overdrijving' in, stoelt ze op 'verzwijgen en verduisteren' van het aandeel van liberalen en socialist? Ik stel vast dat ook antiklerikale auteurs tot de conclusie komen dat andere nationale bewegingen door de kerkelijke opinie werden gedragen. Aangezien beide critici en vooral Verhulst niet alleen het derde deel, maar heel mijn *Honderd jaar Vlaamse beweging* beoordeelde, zal ik ook vanuit de negentiende eeuw vertrekken.

De studie van de nationale bewegingen is sinds een aantal jaren weer in de lift en de gebeurtenissen in Oost-Europa sinds 1989 zullen die ontwikkeling nog wel ondersteunen. Vooral de Praagse historicus Miroslav Hroch heeft de stoot gegeven tot een vergelijkend onderzoek door zijn boek *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*¹. In het Zentrum für interdisziplinäre Forschung van de Universiteit van Bielefeld wordt van 21 tot 23 maart 1991 een *Arbeitsgemeinschaft* georganiseerd door Hans- Jürgen Puhle (Frankfurt-am-Main) rond het thema *Typen europäischer Nationalbewegungen im 19. und 20. Jahrhundert*. De Stellingen van Hroch vormen er het centrale discussiepunt.

Onder kleine volkeren verstaat Hroch diegene waar, bij en na de vestiging van de moderne, liberale staat in de negentiende eeuw, ('de overgang van de feodale standenmaatschappij naar de kapitalistische maatschappij van staatsburgers'), de heersende bourgeoisie niet de volkstaal als staats- en cultuurtaal gebruikte. Ze gebruikte Deens in Noorwegen, Zweeds in Finland, Duits in Bohemen en Estland, Pools in Litouwen, Hongaars in Slowakije, Frans in Vlaanderen. Daar ontstond dan een nationale beweging (eventueel een nieuwe nationale beweging, zoals in Vlaanderen na de Belgische revolutie van 1830) tegen de (nieuwe) heersende klasse. Hroch bestudeerde en vergeleek de nationale bewegingen in de zeven genoemde gevallen, tot aan hun doorbraak naar de massa.

Hoewel zijn verplichting om het geheel een marxistisch uitzicht te geven hem zeker niet in die richting dreef, stelde Hroch vast dat meestal de clerus een bijzonder grote rol speelde, nog veel groter dan in Vlaanderen. In Bohemen en Slowakije maakte hij aanvankelijk zelfs de helft van de getelde patriotten uit. Deze verhouding daalde overal metertijd, naargelang het ontwikkelingspeil van de bevolking steeg en de beweging andere dan culturele doeleinden kreeg. In de laatste fase, die van de massabewegingen, zou ofwel de geestelijkheid zich terugtrekken, ofwel een specifiek klerikale variant van het bourgeois-nationalisme gecreëerd worden. (Dit laatste gebeurde onder meer in Vlaanderen.)

Als elementen van verklaring geeft Hroch dat de geestelijken in nauwe betrekking stonden met het volk, beroepshalve zijn taal moesten gebruiken, en voor wat de katholieken betreft, ook uit het volk voortkwamen omdat het celibaat het ontstaan van een erfelijke klerikale stand belette.

1 (Praag, 1968). In 1985 verscheen een vermeerdere Engelse uitgave bij Cambridge University Press onder de titel *Social Preconditions of National Revival in Europe*.